AUTIZM SINDROMLI BOLALARNI O‘QITISHDA PEDAGOGIK YONDASHUV

Muhammedova Shodiya Zahidovna, Yusupov Og'abek Jo'ra o'g'li,
Matyoqubov Javohir Jasur o'g'li, Kasimova Venera Faraxad qizi,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Milliy g’oya, ma’naviyat asoslari va huquq ta’limi yo’nalishi 2-kurs talabasi
javohirmatyoqubov24s@gmail.com,+99899 942 37 78
Ilmiy rahbar: Z.A.Jumaniyazova
CHDPU pedagogika fakulteti “Pedagogika”kafedrasi o‘qituvchisi
zulfiyajumaniyazova2@gmail.com, +998 97 545 12 64

Annotatsiya: Autizm-bu neyro-rivojlanish buzilishi bo’lib, bolalarning ijtimoiylashuvi, nutqi, xulq-atvoriga ta’sir qiladigan muammodir. So’ngi ma’lumotlarga ko’ra dunyo bo’ylab autizm kasalligi bilan tug’ilgan bolalar soni ortib bormoqda. Ko'pincha affektiv muammolar va faollikni rivojlantirishdagi qiyinchiliklar dinamik o'zgaruvchan muhit bilan munosabatlar, doimiylikni saqlashga munosabat muhitda va bolalarning stereotipik hatti-harakatlarida ko`rinadi. Ushbu maqolada autizm sindromli bolalarni o‘qitishda pedagogik texnologiyalar haqida so`z yuritilgan.

Kalit so`zlar: Autizm spektrining buzilishi, bolaning aqliy rivojlanishi, kognitiv va shaxsiy rivojlanish, ASD, autizm spektri, sinaptik aloqa.

Butun dunyoda yillar o’tgan sayin autizm sindromli bolalar soni ortib bormoqda. Autizm klinik ko'rinishlarining xilma-xilligi, ushbu kasallikning murakkab shakllari mavjudligi, shuningdek, korreksiyalash va tarbiyalash ishlarining murakkabligi autizm sindromini o'rganish nafaqat tibbiy, balki ijtimoiy va dolzarb muammodir.

Insonning ruhiy rivojlanishidan orqada qolish sifatida qaraladigan autizm sindromi tashqi dunyo bilan o'zaro ta'sir qilish va boshqa odamlar bilan hissiy aloqalarni shakllantirish jarayonida buzilishlarning namoyon bo'lishi sifatida tavsiflanadi [1].

Autizm spektri buzilishi (ASD) — bu ijtimoiy aloqa, kommunikatsiya va takrorlanuvchi hatti-harakatlar bilan bog‘liq muammolarni keltirib chiqaradigan rivojlanish nuqsonidir.

Autizm sindromli bolalarning muloqot ko‘nikmalarida, nutqning rivojlanishida o'ziga xos nuqsonlar namoyon bo‘ladi. Autizm sindromli bolalarda muloqot ko‘nikmalari nutqning to'liq rivojlanmasligidan (mutizm) katta farq qiladi, lekin nutqning pragmatik tomonida o'ziga xos buzilishlar mavjud:

- ✓ autizm sindromli bolalar nutqining o'ziga xos xususiyatlari odatda bolalarga murojaat qilinganda kattalar nutqiga javob qaytarmasligida (bola hatto o'z ismiga nisbatan ham javob qaytarmaydi);
- ✓ nutqning stereotipik ishlatilishida;
- ✓ oddiy so'zlarni noodatiy kontekstda ishlatishda;
- ✓ tushunchalarning ma'nosi va ishlatilishini tushunishdagi qiyinchiliklarda;
- ✓ suhbatni boshlash va davom ettirish ko‘nikmalarning yo'qligida;
- ✓ prosodik buzilishlarda;
- ✓ olmoshlarni almashtirishda;
- ✓ nutq rivojlanishining kechikishi yoki yo‘qligida;

✓ noverbal muloqotning buzilishlarida namoyon bo‘ladi.[2]

Ma'lumki, sog‘lom bolalarda avval monologik nutq keyin esa dialogik nutq shakllanadi va bola uchun ijtimoiy ahamiyatga ega. Autizmli bolalarda bu ketma-ketlik sezilarli darajada buzilgan bo‘ladi. Ko'pincha autizm sindromli bolalarda monologik nutq mavjud, dialogik nutq esa shakllanmagan bo‘ladi.[3]

Autizmli bolalarda muloqotning buzilishi odatda ijtimoiy o'zaro ta'sirning buzilishi bilan bog'liq. Autizm sindromli bolalar o‘zlarining diqqatini tortadigan narsalarni ko'rsata olmaydilar. O‘zgalarning hissiy holatini tushuna olish, bolalarda imitatsiya harakatlarni taqlid qilish va taqlid qilishda ba'zi qiyinchiliklar yuzaga keladi.[4]

Autizmning sabablari miyadagi sinaptik aloqalarning rivojlanishiga ta'sir qiluvchi genlar bilan chambarchas bog'liq, ammo kasallikning genetikasi murakkab va hozirgi vaqtda autizm spektrining buzilishining paydo bo'lishiga nima ko'proq ta'sir qilishi aniq emas:

Kamdan kam hollarda kasallikning tug'ma nuqsonlarni keltirib chiqaradigan moddalarga ta'sir qilish bilan bog'liq aloqasi topiladi. Boshqa taklif qilingan sabablar munozarali - xususan, autizmni bolalik davridagi emlashlar bilan bog'laydigan gipoteza uchun ilmiy dalil yo'q. Amerika Qo'shma Shtatlari [5] ma'lumotlariga ko'ra, 2011-2012 yillarda maktab o'quvchilarining 2 foizida autizm va autizm spektrining buzilishi rasman tashxis qo'yilgan, bu 2007-yildagi 1,2 foizga nisbatan ancha ko'pdir. 1980-yillardan beri autizm tashxisi qo'yilgan odamlarning soni keskin o'sdi.

Autizmda miyaning ko'plab sohalarida o'zgarishlar qayd etilgan, ammo ularning qanday rivojlanishi aniq emas. Ota-onalar odatda bolaning hayotining dastlabki ikki yilida buzilish belgilarini sezadilar. Erta xulq-atvor va kognitiv aralashuv bolada o'z-o'ziga yordam ko'rsatish, ijtimoiy o'zaro ta'sir va muloqotni rivojlantirishga yordam berishi mumkin bo'lsa-da, hozirda autizmni to'liq davolay oladigan ma'lum usullar mavjud emas [6]. Balog'atga yetganidan so'ng, kamdan-kam bolalar mustaqil hayotga o'tishga muvaffaq bo'lishadi, ammo ba'zilari muvaffaqiyatga erishadilar [7]. Bundan tashqari, ularning ba'zi vakillari shifo izlamoqda, boshqalari autizm kasallikdan ko'ra ko'proq "maxsus", muqobil holat deb hisoblashadi [8]

Autizmli bolalar o‘ziga xos talablari va qobiliyatlarga ega bo‘lib, ularni o‘qitishda individual yondashuv va maxsus pedagogik texnologiyalarni qo‘llash zarur. Ushbu maqolada autizmli bolalarning har biri o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lgani uchun ularni o‘qitishda individual yondashuv muhim ahamiyatga ega. Pedagogik texnologiyalar orqali har bir bola uchun alohida (o’zgaruvchan) ta’lim rejasi ishlab chiqiladi. Bu rejada bolaning qobiliyatlari, qiziqishlari va zaif tomonlari hisobga olinadi. Masalan, vizual qobiliyati yuqori bo‘lgan bolalar uchun vizual materiallar (rasmlar, diagrammalar, videolar) ko‘proq qo‘llaniladi.

Autizmli bolalar ko‘pincha vizual ma’lumotlarni yaxshi qabul qiladi. Shuning uchun ularni o‘qitishda vizual qo‘llanmalar (rasmlar, belgilar, jadvallar) keng qo‘llaniladi. Strukturalashtirilgan muhit yaratish — bu bolalarga aniq va tushunarli ko‘rsatmalar berish, kun tartibini vizual jadval orqali ko‘rsatish va har bir faoliyatni bosqichma-bosqich tushuntirish orqali amalga oshiriladi. Bu bolalarga xavfsizlik hissini beradi va ularni yangi narsalarni o‘rganishga undaydi.

Autizmli bolalar ko‘pincha ijtimoiy aloqa va kommunikatsiya qobiliyatlarida qiyinchiliklar uchraydi. Shuning uchun ularni o‘qitishda ijtimoiy mahoratni rivojlantirishga qaratilgan texnologiyalar qo‘llaniladi. Masalan, "Social Stories" (Ijtimoiy hikoyalar) usuli orqali bolalarga turli ijtimoiy vaziyatlarda qanday harakat qilish kerakligi tushuntiriladi. Bundan tashqari, o‘yinlar va rolli o‘yinlar orqali bolalarning ijtimoiy integratsiya qobiliyati oshiriladi.

Autizmli bolalar ko‘pincha sensorli qabul qilishda (masalan, tovush, yorug‘lik, hid) sezgirlik yoki sezgirlikning pastligi bilan bog‘liq muammolarga duch keladi. Sensorli integratsiya texnologiyalari orqali bolalarning sensorli qobiliyatlari rivojlantiriladi. Masalan, sensorli xonada turli xil sensorli tajribalar (masalan, qum bilan ishlash, suv bilan o‘ynash) orqali bolalarning hissiyotlari va motorik qobiliyatlari rivojlantiriladi.

Ba’zi autizmli bolalar og‘zaki nutqda qiyinchiliklarga yashaydi. Ular uchun assistiv texnologiyalar (masalan, PECS — Picture Exchange Communication System) qo‘llaniladi. Bu texnologiya orqali bolalar vizual belgilar yordamida o‘z ehtiyojlarini va istaklarini ifodalashni o‘rganadilar. Bundan tashqari, kompyuter dasturlari va ilovalar orqali bolalarning til va kommunikatsiya qobiliyatlari rivojlantiriladi.

Musiqa va san’at terapiyasi autizmli bolalarning hissiyotlarini ifodalash, ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish va stressni kamaytirishda yordam beradi. Musiqa orqali bolalarning diqqatini jamlash, nutq qobiliyatini oshirish va ijtimoiy aloqani yaxshilash mumkin. San’at terapiyasi esa bolalarning o‘z hissiyotlarini ranglar va shakllar orqali ifodalashiga yordam beradi. [9]

Autizmli bolalarni muvaffaqiyatli o‘qitish uchun ota-onalar va mutaxassislarning yaqin hamkorligi zarur. Pedagogik texnologiyalar faqat maktab yoki maxsus markazlarda emas, balki uy sharoitida ham qo‘llanilishi kerak. Ota-onalarga bolalarning rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash uchun kerakli bilim va ko‘nikmalar beriladi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, autizm spektri buzilishi bo‘lgan bolalarni o‘qitishda pedagogik texnologiyalar muhim rol o‘ynaydi. Ushbu texnologiyalar orqali bolalarning qobiliyatlari rivojlantiriladi, ularning ijtimoiy, kommunikatsiya va sensorli qobiliyatlari yaxshilanadi. Biroq, eng muhim jihat — bu har bir bola uchun individual yondashuv va ularning ehtiyojlariga moslashtirilgan ta’lim metodlarini qo‘llashdir. Autizmli bolalarni qo‘llab-quvvatlash va ularga yordam berish orqali ularning hayot sifatini oshirish va ularni jamiyatning to‘laqonli a’zolariga aylantirish mumkin.

Autizm sindromli bolalar bilan ishlaydigan mutaxassislarga o'yinlar va texnologiyalarni bolalarning individual xususiyatlariga muvofiq tanlash tavsiya etiladi. Autizmli bolalardagi boshqa ko'nikmalar kabi muloqot ko‘nikmalarini shakllantirish uchun siz quyidagi asosiy usullardan foydalanishingiz mumkin:

1) mashg‘ulotning stereotipini aniq rejalashtirish va bosqichma-bosqich shakllantirish kerak bo‘ladi (ya'ni, avval bola koptokni tashlashni o'rganadi, keyin koptokni nishonga urishni, undan so‘ng savolga javob qaytarishni va hokazo);

2) bolaning qiziqishlari va emotsional xususiyatlarini e‘tiborga olgan holda defektolog-logopedning o‘yin ichida mahoratli mashg‘ulot o‘tishi;

3) mashg‘ulotni shunday o'tkazish kerakki, uning barcha elementlari bitta syujet asosida bog'langan va o'ziga xos motivatsiyaga ega bo'lishi;

4) bolalarda yaxshi bajarilgan hatti-harakatlar uchun ijobiy rag‘batlantirish sifatida mukofotlardan foydalaning ("tabassum qilgan" olma yoki smayliklar, ochkolar yoki o'yinchoqlar).

Muloqot ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilgan mashg'ulotlarni o'tkazishda birinchi navbatda autizm sindromli bolaga tanish bo‘lgan predmetlardan yoki o'yin materiallaridan foydalanish tavsiya etiladi. Mashg‘ulotlar o‘tkazilayotgan joy bolaga tanish bo'lishi kerak. Agar bola ko'nikmalarni to'liq o'zlashtirgan bo'lsa, muloqot materialini murakkablashtirish mumkin, ya'ni harakatlar asta-sekin bola tomonidan mustaqil ravishda amalga oshiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ихсанова С. В. Система диагностико-коррекционной работы с аутичными дошкольниками. — СПб.: ООО «ИЗДАТЕЛЬСТВО «ДЕТСТВО-ПРЕСС», 2011.—208 с.
2. Лебединская К.С., Никольская О.С., Баенская Е.Р., Либлинг М.М. и др. Дети с нарушением общения. М.:Просвещение,1994.
3. Никольская О. С, Баенская Е.Р., Либлинг М.М. Аутичный ребенок. Пути помощи.М.:Теревинф,1997.
4. Соломко А.Д. Формирование игровых навыков и эмоциональноперцептивной сферы у детей с расстройствами аутистического спектра средствами физического воспитания: автореф. дисс. … канд. псих. наук. - Краснодар, 2012. – 24 с.
5. „CDC and HRSA issue report on changes in prevalence of parent-reported Autism Spectrum Disorder in school-aged children“ Media Advisory. Centers for Disease Control and Prevention. 2013-yil 7-oktyabrda asl nusxadan arxivlangan. Qaraldi: 2013-yil 9-oktyabr.
6.]Howlin P., Goode S., Hutton J., Rutter M. Adult outcome for children with autism(ingl.) // Andoza:Нп3. — 2004. — Vol. 45, no. 2. — P. 212—229. — DOI:10.1111/j.1469-7610.2004.00215.x. — Andoza:PMID.
7.]Howlin P., Goode S., Hutton J., Rutter M. Adult outcome for children with autism(ingl.) // Andoza:Нп3. — 2004. — Vol. 45, no. 2. — P. 212—229. — DOI:10.1111/j.1469-7610.2004.00215.x. — Andoza:PMID.
8.]Rajendran G., Mitchell P. Cognitive theories of autism(ingl.) // Andoza:Нп3. — 2007. — Vol. 27, no. 2. — P. 224—260. — DOI:10.1016/j.dr.2007.02.001.
9. Z.A.Jumaniyazova. (2025). Oilaviy-qo‘shnichilik munosabatlarda tarbiyaviy ishlar tizimini rivojlantirish. Monografiya. UO‘K 37.035.6(063) KBK 74.005.22 Y 66.

1.